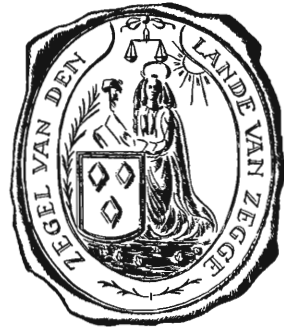

MARIA BOODSCHAP: DE TITEL DER PAROCHIE ZEGGE

A

I. HET BEELD

DE oude kapel van Zegge werd op 3 september 1833 tot parochiekerk verheven; in 1847 werd een nieuwe kerk gebouwd tegenover de oude kapel, en deze ontving de titel van „Onze Lieve Vrouw Boodschap”.

In de anno 1921 geheel nieuw gebouwde kapel staat heden een beeld van Onze Lieve Vrouw, door pater Kronenburg als volgt beschreven: „Dit miraculeus beeld stamt, naar getuigenis van vorm en lijnen, van het laatst der 17e eeuw; het is een karakteristiek snijwerk uit de volle renaissance tijd, en stelt Maria voor in zeer bewogen, voorwaarts gaande houding, in de rechterhand een scepter dragend, op de linker het goddelijk Kind, niet minder levendig en bewegingsvol dan de Moeder...”¹ Indien de datering 1675-1700 juist is, hetgeen door andere deskundigen werd bevestigd, indien dit beeld pas na 1650 is gesneden, kan vóór 1650 *dit* beeld niet miraculeus genoemd of geweest zijn, en evenmin vóór 1650 bestaan hebben in de oude kapel, nog vóór dat deze kapel door de Hervorming aan de Katholieke inwoners werd ontnomen.²

Evenmin vóór 1796 heeft het huidige Madonnabeeld - althans voor zover kon worden nagegaan - in de oude kapel bestaan, en ook niet in de daarop volgende jaren, want volgens een authentieke getuigenverklaring voor het schepengerecht van Zegge gedateerd 17 november 1802,³ stond het beeld in dat jaar in het huis van Cornelis Franken. Daar bleef het volgens het Handschrift „op wonderdadige wijze te midden der vlammen ongedeerd”, toen enige jaren later de hoeve van Franken afbrandde;

welk feit door Krüger wordt vermeld met een eigen aanvullende nota: „Eens dat de geheele hofstede in asch werd gelegd, werd *een boek van de kamer, waarin dit beeld zich bevond, met hetzelfde, volgens verklaring van ooggetuigen, ongeschonden van de vlammen bewaard;*” en met de verklaring: „men houdt dit voor miraculeus, dat is: dat het „Gode behaagd heeft, door de voorspraak Zijner geliefde Moeder, hier wonderen uit te werken. . . .”⁴

Nog afgezien van dit „wonderdadige”, hadden de Zeggenaren toch reeds vóór die brand een grote eerbied en verering voor het beeld, dat wel in de kamer van Franken geplaatst was - wanneer en vanwaar is onbekend -, maar toch hun eigendom scheen, en tenslotte na veel strijd, rond 1810 door hen in de kapel gebracht is.

Vóór 1650 stond in de vorige Mariakapel voorzeker een (ander) Maria-beeld. Maar noch de (aarts-)dekanale visitatieverslagen of rapporten tussen 1615 en 1647, noch religieuze en Mariale schrijvers als Gramaye en Wichmans, noch andere en oudere archivalia spreken ook maar één woord over een „miraculeus” beeld in Zegge; neen, vermelden zelfs geen beeld; we kunnen dus ook niet gissen, welke voorstelling het had.

II. LEGENDEN

Vóór 1650 is het blijkbaar niet een beeld, maar de oude kapel zelf, waaraan de inwoners gehecht waren; mogelijk om wille der legende die in Zegge rond 1875 „in den mond van het volk leefde”: „dat in de veertiende eeuw een schipper bij het woeden van een storm op het overstromde veld in de nabijheid van Zegge gevaar liep met zijn vaartuig „te vergaan en in dat gevaar aan Maria eene gelofte deed, om, bij aldien „hij gered en behouden met zijn vaartuig op het droge zoude geraken, „op de plaats der aankomst zelve Maria een heiligdom te stichten, en „dat hij werkelijk na verkregen redding, zijn woord gestand, het toegezegde heiligdom, Maria ter eere voltooide. . . .”⁵ Hij kan gestrand zijn ofwel op de overstromde lage gronden ten noorden of noordwesten van Doorlicht onder Gastel, ofwel op het Gastels meer even ten westen van de grens der kom van Oudenbosch, ofwel op het Bossche Laag, tussen Oudenbosch en Bosschenhoofd; de Lage Zegge als hoger liggend dan de drie voornoemde zonken, komt minder in aanmerking.

Noch Gramaye, noch Wichmans, noch een ander geschrift spreken over deze legende, welke door pastoor Lambrechts (1882-1907) een eenvoudig man, maar tevens een echte kindervriend en verteller, aan de nu nog levende oudste bewoners van Zegge meermalen werd verhaald in de

catechismusles - zoals deze personen mij in tegenwoordigheid van pastoor van Mierlo wisten te vertellen -, zodat deze pastoor de auteur van het H.S. schijnt te zijn. Ook de vergelijking van het schrift wijst er op. Het handschrift vervolgt: „... Ook dit tweede[?] heiligdom is van zeer „oude dagtekening. Op een zerksteen toch boven de linker ingang welke „bij restauratie *is weggenomen*, vond men het jaartal 14. ., waarvan de „twee laatste cijfers onleesbaar waren. Een bewijs nochtans, dat dit heiligdom in den loop der vijftiende eeuw tot stand kwam. Ook deze „Mariakapel en het mirakuleuse beeld, daarin opgenomen, heeft zijn „eigenaardige en voor het grootste gedeelte in het duister gehulde geschiedenis. . . .”^{5,6}

Verwonderlijk is, dat deze zerksteen niet met piëteit bewaard is gebleven in 1875! Al spreekt de hier opgeschreven legende over die wonderbare redding in de veertiende eeuw, kan het volksgeheugen zich wel een eeuw vergissen. Die gedenksteen zou ons kunnen herinneren aan de St. Elisabethsvloed 19 november 1421, toen het westelijk deel van Noord Brabant zwaar geteisterd werd, en mogelijk deze gebedsverhoring heeft plaats gehad. Volgens de schrijver van het Handschrift zou ook het eerste beeld „miraculeus” zijn geweest, althans weer volgens de mondelinge volksverlevering, door hem *circa 1878 opgetekend*.⁵

Nog drie andere legenden doen heden de ronde. Rond 1925 werd op het Juvenaat der E.E. Broeders te Oudenbosch verhaald over „een herder, „die in een bosch bij een waterput een Mariabeeldje vond. Hij nam het „mee naar huis maar de volgende morgen was het verdwenen; hij vond „het terug in een boom. Naar aanleiding hiervan is wellicht de kapel „van Zegge gebouwd en het beeldje daarin geplaatst”. Een andere legende werd er op het Juvenaat bij vermeld. „Een ridder mocht het eerst „Maria’s bescherming ondervinden. Hij ging de kapel binnen om te „bidden voor de genezing van zijn dochter, die thuis zwaar ziek lag. Bij „zijn thuiskomst was het meisje geheel hersteld”.⁷

De nieuwste legende is gedrukt in „Lieve Vrouwkes van Brabant”, 1938. Als een produkt van pure fantasie van circa 1938 kunnen we hierover verder zwijgen.⁸

III. BEDEVAARTEN

„Groot is dan ook van onheugelijke[?] tijden geweest en is nog ten „huidige dage [1878] de toeloop van godvruchtige Mariavereerders en „bedevaartgangers processiewijze als anderszins, inzonderheid op den „feestdag van O.L. Vrouwe Boodschap, den 25 Maart, mitsgaders op ale

„Zaterdag in het jaar; maar wat nog meer is, op elken dag zonder „uitneming, komen niet slechts inwoners, maar ook vreemdelingen, deze „kapel bezoeken en O. L. Vrouw vereeren en aanroepen...”. Zo schreef Krüger.⁹

Het Hs. schrijft hierover: „...Hieraan hebben wij ook te danken de „zich van lieverlede meer uitbreidende bedevaarten naar Zegge, waar „onder vooral die van Bergen op Zoom, Roosendaal en Standaardbuiten „uitmunten”. En het vervolgt, dat de vele exfoto's getuigenis afleggen van herhaalde gebedsverhoringen.

Kronenburg¹⁰ geeft nog een kleine aanvulling in 1914: „Vooral op de „Zaterdag zijn deze bedegangen veelvuldig. Jaarlijks trekken Roosendaal, Breda, en Bergen op Zoom in processie herwaarts; het bestaan „der bedevaart van deze laatste plaats werd reeds in 1746 bevestigd”. Wellicht is 1746 een schrijf- of zetfout voor 1846; althans noch in het parochie-archief van Zegge, noch in het parochie-archief O. L. Vr. Hemelvaart Bergen op Zoom, noch bij de voormalige broedermeester aldaar, noch op het bisdom Breda onder de correspondentie van Zegge wees iets op bedevaarten in de 18e eeuw. Sedert de opheffing van de spoorweghalte Seppe, schijnt de toeloop sterk verminderd te zijn, en sedert de tweede wereldoorlog zijn de bedevaarten in grotere groepen geëindigd.

B

IV. HET SCHEPENBANKSZEGEL

In de archiefdepôts der aangrenzende gemeenten treffen we verscheidene door Zegge afgegeven borgbrieven aan. De oudste exemplaren in Oudenbosch anno 1709 en 1710 waren zonder zegel.

Drie verschillende typen van zegels werden vervaardigd.

Met opgedrukt rond klein zegel onder ruit van wit papier waren exemplaren in Oudenbosch tussen 1726 en 1744; in Hoeven tussen 1726 en 1740,¹¹ met dezelfde tekst als het volgende.

In gevolge de resolutie van Ho. Mo. Staten Generaal van 3 April 1751 vonden we zegels van iets groter rond formaat in roden was opgedrukt met de tekst „LANT. VAN. BERGEN. B[oven]. D[en]. N[ieuwen]. BER[g] n.l. in Hoeven 5.6.1753, 31.5.1759, 31.5.1759, 30.4.1776 (een prachtig exemplaar); en in Oudenbosch 1755.

Ingevolge het reglement van de voormalige Ho. Mo. St. Generaal van 19 October 1792 bleek een derde ovaal zegel aangemaakt, eveneens in roden was opgedrukt, met de tekst: „Zegel van den Lande van Zegge”.

Dit zegel staat op een borgbrief in Hoeven 6.6.1802 (een gaaf afgedrukt en volkomen ongeschonden zegel).

In het gemeentearchief van Zegge (depôt Rucphen) zijn blijkbaar met opzet bewaard gebleven twee authentieke door Zegge ondertekende en met roden was gezegelde borgbrieven, hetzij grossen, hetzij gereed voor afgifte maar niet afgehaald: de ene 30.4.1776, de andere 17.4.1800. In het archief van Etten waren geen borgbrieven uit Zegge aanwezig; in die van Rucphen, Vorenseinde en Roosendaal bleken alle borgbrieven verloren geraakt. Gelukkig zijn de zegelstempels van het tweede en derde zegel van Zegge bewaard gebleven; een tiental jaren geleden zijn deze stempels door de gemeente Rucphen in bruikleen afgestaan aan het bisschoppelijk of stedelijk Museum te Breda. Een zilver cachet was in 1793 voor f 12.— aangekocht.

De voorstellingen van de zegels zijn als volgt:

Het oudste kleine ronde zegel onder ruit geeft een knielende maagd met een sluier over het hoofd; achter haar hoofd in de noordoosthoek een kwart deel van de uitstralende zon; op het schild met het wapen van Boutershem rust een boek.

Het tweede ronde iets groter zegel verbeeldt duidelijker de Boodschap des engels aan Maria. De H. Maagd, het hoofd omsluierd, in knielende houding, als schildhoudster met de polsen rustend op een schild, waarop het wapen van de heren van Bergen (op den Zoom) uit het geslacht Boutershem, n.l. de drie malien of ruiten. Op het schild rust schuins een opengeslagen boek. Noordwest van het voorhoofd een ovale ring, gelijkend op een spiegel met stralen naar het middelpunt: ongetwijfeld voorstellend de nederdalende H. Geest. Noordoost boven het achterhoofd een segment van de zon met uitschietende stralen: de „sol oriens”. Het jongste zegel van ovale vorm geeft in hoofdzaak dezelfde afbeelding als beide vorige, maar met een gewijzigde entourage. Het is geprofaneerd door een stempelsnijder, die ofwel de mystieke middeleeuwse voorstelling van de Boodschap des engels niet meer begreep, ofwel opzettelijk het zegel verminkte, en het aanpaste aan de ideeën der Franse revolutie en republiek: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Naast de geknielde vrijheidsmaagd hangt de vrijheidshoed op een piek of staak. Boven het hoofd is een weegschaal opgehangen, het zinnebeeld van het schepengerecht, dat moet waken over de gelijkheid voor allen. Links tegen de rand is een opgaande olijftak groeiende, het teken van vrede en broederschap.¹²

Slechts éénmaal hebben we *elders* een zegel van Maria Boodschap ge-

vonden, namelijk in de abdij van Rolduc (Kloosterrade). Dat klooster was in 1004 gesticht door de reguliere kanunniken van St. Augustinus; in 1108 werd de krypte der kloosterkerk toegewijd aan Maria Boodschap.¹³

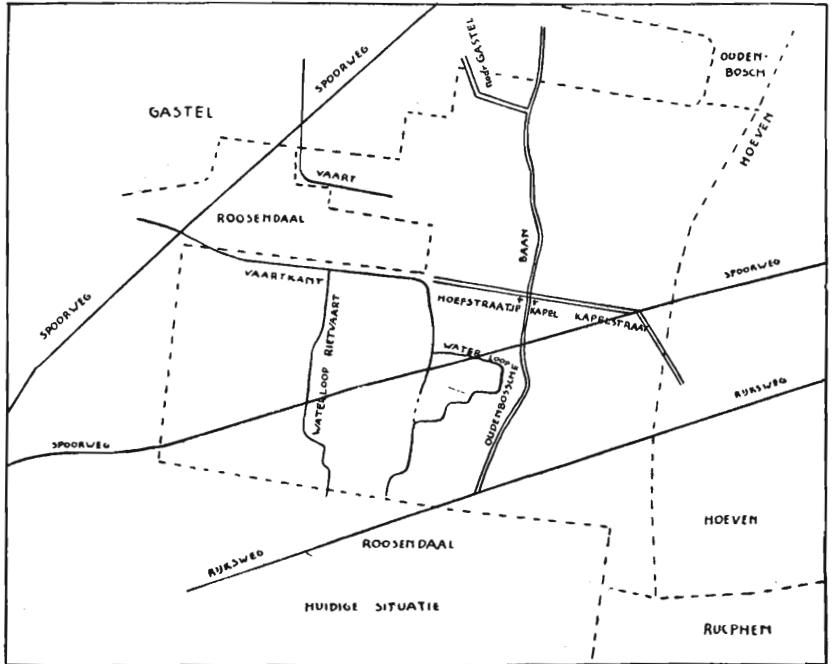
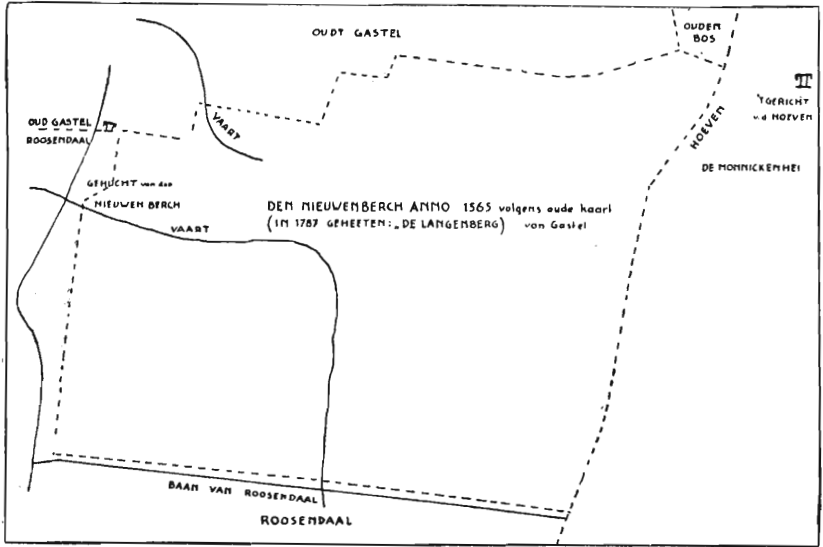
V. DE SCHEPENBANK

De oudste bewaard gebleven schepenrol voor civiele zaken vangt aan in 1564; de oudste dorpsrekening van 1610 loopt van St. Jan tot St. Jan. Nog is aanwezig een rekening van de vijfde penning over 1618. Een minuutakte uit 1619 bevat een accoord tussen den Huize van Bergen en de regenten van den Lande van Bergen boven de Nieuwenberg betreffende jurisdictie en cysrecht.¹⁴ Schepenen v. d. Lande v. Bergen boven den Nieuwenberg treden op 14.1.1478; 3.9.1529 en 25.5.1558; 1472, 1473, 1479 enz.^{14bis}

Toch kunnen we veel verder teruggaan. De Nieuwenberg schenkt in 1438 - dus vóór de deling van 1458 tussen de heren van Breda en Bergen op Zoom - aan Jan II van Glymes als „blijde inkomste” veertig gulden ridders in drie jaar te betalen; Rucphen geeft er honderd in drie jaren; een bewijs dat de Nieuwenberg los stond van Rucphen; en tevens een aanwijzing voor een zelfstandige jurisdictie.¹⁵ Bovendien voert het schepenbankszegel ons terug naar een nog verder verleden, n.l. naar de tijd, dat de Bergse heren uit het geslacht Bautershem over het Land van Bergen regeerden n.l. van 1352 tot 1419. Deze tijd wordt aangewezen door het schild in het zegel, dat als wapen de drie malien of ruiten van Bautershem voert. De grootvader Hendrik I; òf de vader Hendrik II; òf de zoon Hendrik III; òf de kleindochter Joanna van Bautershem, circa 1419 gehuwd met Jan I van Glymes, kan dus de schepenbank hebben opgericht; en daardoor dit gebied *tussen 1352 en 1419* tot een eenheid en zelfstandige jurisdictie hebben verheven.¹⁶

VI. DE OMVANG VAN HET RECHTSGEBIED

De oude Gastelse kaart, - ontworpen om te dienen tot een accoord tussen de Markiezen van Bergen en de abdij van St. Bernard aan de Schelde betreffende de limitatie van beider rechten in dit grondgebied - getekend en ondertekend in 1565, omlijnt ten zuiden van Gastel en Oudenbosch een afzonderlijk gebied, waarin de naam staat opgetekend: „Den Nieuwenberch”. Binnen het omliggende gebied staat niets anders aangegeven dan a) in 't noordwesten een vaartje (verderop onder Gastel heden „de Rietvaart” genoemd); b) een vaartje van af het midden der zuidgrens

in noordelijke richting tot het midden der jurisdictie en vandaar om-
buigend naar het westen (langs „de Vaartkant”, nog heden geheten „het
Deurlechtsvaartje”); c) precies op de westgrens „Het gehucht van den
Nieuwenberch”; d) op de noordoosthoek „Michiel Cleijsens huys scheidt
De Hoeven, Den Oudenbosche ende Den Nieuwenberch”.¹⁷ Bij verge-
lijking van de kaart van 1565 met de huidige gemeentekaart, valt on-
middellijk op, dat „Het Leen” of „Het Leengoed” en een andere hoek:
de Langenberg, beide in het noordwesten, die nu onder de gemeente
Roosendaal (en Gastel?) ressorteren, door de kaartmaker van 1565 tot
de Nieuwenberg werden gerekend, en dat verschil betreft dus Het Leen,
precies ter plaatse waar de kaart van 1565 „het gehucht van den Nieu-
wenberch” aangeeft. Is deze grens bij Nieuwenberg en Langenberg pas
later gewijzigd b.v. in 1648 toen dit Leen of „Leentiendeke” - te voren
in bezit van de pastoor van Roosendaal,¹⁸ - door de Roosendaalse Magis-
traat geconfiskeerd werd; of was het een vergissing van de kaartmaker
met de situatie ter plaatse; . . . ofwel was het vanwege de heer van
Bergen een opzet, om te suggereren, dat dit leen onder zijn jurisdictie
viel (niet onder Breda-Roosendaal), en dat ook met hetzelfde doel de
jurisdictie Zegge werd genoemd „Den Nieuwenberg”?

De Gastelse grens echter is hier van ouds tot heden ongeveer hetzelfde
gebleven. In de zuidoosthoek is heden de Zegge iets uitgebreid met de
blok „Zegse Heide”. Wel onder Gastel en Oudenbosch, maar niet binnen
„den Nieuwenberg” zijn wegen, plaatsnamen en gebouwen vermeld,
dus vanzelfsprekend ook niet de kapel van de Zegge; evenmin de namen
Noordhoek, Heesterbosch, Zegge, Molenkwartier, Het Leen, de Molen.
Deze kaart kan dus *niet* dienen als bewijs, dat de kapel er in 1565 nog
niet was, want de kapel van Zegge had geen priester; er was geen pa-
rochie. *Maar wèl als een aanwijzing*; immers, de kapellen of kerken van
Vroenhout, Roosendaal, Kruisland zijn wèl getekend en ook de kapel
of het heerlijk huis „De Duerlocht” (met of zonder kapel), maar de
plaats van dit huis of van deze kapel was dan ook het voornaamste
grenspunt, *reeds vastgesteld in 1290* bij de eerste deling van het Land
van Breda. En let wel, dit huis of deze kapel ligt onder Roosendaal, vlak
tegen, maar nog ten zuiden van de Doorlichtse Vaart en de Nieuw-
Gastelse dijk, ofschoon de Doorlichtse straat en de Kalsdonkse straat
beide getekend zijn en het noordelijk gedeelte onder Oud Gastel resor-
teren.

Toch is de benaming: „Den Nieuwenberch” feitelijk of schijnbaar on-
juist, want het rechtsgebied wordt door Bergen officieel genoemd „Den
Lande van Bergen *boven* den Nieuwenberch”, dat wil zeggen: Land

van het Markiezaat van Bergen gelegen boven d.i. hoger dan = ten oosten van, òfwel buiten „Den Nieuwenberch”; òfwel van uit Gastel of Bergen op Zoom gezien, verder dan Nieuwenberg.

Het Veltboeck van 1683 van deze jurisdictie Zegge, omvattend de Segge, Noorthoek en Hooghey, omschrijft bijvoorbeeld een blok „schiетende *tot op* den Nieuwenbergh”; en een andere „beginnende metten Nieuwenbergh”; en in het noordwesten nog een blok, „tusschen de baen comende van Rucphen naar Gastel, ende het Polderstraetken, schiетende „soo voorts op Mertensstraet alsoo *nevens* de limite van Gastel *tot op* „Langenberg Heijcken. . . .”¹⁹

Volgens de tekst van deze laatste blok ligt het Langenberg heike buiten de jurisdictie van Zegge, en wel *nevens* de grens van Gastel.

Hier mag er reeds op gewezen worden, dat het gebied, wat op de kaart van 1565 „Den Nieuwenberch” heet, op andere kaarten tussen 1750 en 1787 genoemd wordt „Den Langenberg”. Heel merkwaardig, omdat de Langenberg wat noordelijker ligt dan de Nieuwenberg. De enige redelijke verklaring lijkt me, dat alleen gelet werd op de hoogteligging of rug, vergeleken met de naastgelegen lagere gronden, zodat „Hoog Borteldonk” afzakte naar „Langdonk”, en deze op zijn beurt naar „Kalfsdonk”, die zich (weer afdalend) voortzette over Nieuwenberg, en Langenberg, om te eindigen op de Heinsberg en op Kuivezand. De spoorlijn van Roosendaal naar Zevenbergen snijdt juist de huidige kleine gehuchten Nieuwenberg en Langenberg.

C

VII. DE KAPEL VAN ZEGGE RESSORTEERDE ONDER DE PAROCHIE ROSENDAAL

Het „Consilium de Beke”,²⁰ samengesteld uit de Luikse diocesane pouillés of belastingrollen voor het Cathedricum over de jaren 1400-1559, vermeldt als „Appendix” geen Mariakapel onder Gastel, noch onder Oudenbosch, noch onder Hoeven, noch onder Rucphen, maar alleen onder Roosendaal, met de aantekening: „1459. Capella S. Marie noviter fundata”, d.w.z. „1459. Mariakapel ofwel onlangs gesticht, ofwel pas, ofwel opnieuw gebouwd”.

Nadere plaatsaanduiding ontbreekt, zodat het een open vraag blijft, welke kapel hier bedoeld is. Is het de voormalige kapel van het herenhuis „De Duerlocht”, (waaraan? in 1463/65 „mr Henricus van den Avoirt als „capellaen te Gageldonc” verbonden was”,²¹) gelegen binnen de jurisdictie van Roosendaal tegen de grens van Nieuw-Gastel, waar de huidige „Kapelberg” ligt? Ofwel is het de kapel van Zegge? Want

aan die capella S. Marie was in 1459 nog geen kapelaan verbonden, ofwel deze was als herenkapel niet belastingplichtig, evenmin als daarna tot 1559, reden waarom de kapel in die jaren niet meer vermeld wordt in de rollen; dit klopt voor de kapel van Duerlocht-Gageldonk. Maar dit klopt evenzeer voor de kapel van Zegge, waaraan noch in 1459 noch daarna een kapelaan verbonden was volgens het dekenaal verslag van 1632, dat er op wijst, dat het kapelaltaar van Zegge „nog ongeschonden is, doch dat er nog nooit op gecelebreerd is”, (hetgeen daarna slechts éénmaal n.l. in 1635 is geschied), en voor zover viel na te gaan, evenmin vóór de Franse revolutie.

Wel waren er geleidelijk enige kapelgoederen (inkomsten) geschonken voor het onderhoud der kapel, maar wellicht waren deze onvoldoende om een vaste fundatiemis te stichten; de visitatie van 1615 had trouwens reeds uitgewezen, dat „alle goederen, welke de kapel eertijds bezat, verloren zijn gegaan”. Bovendien is 't ook mogelijk, dat de parochiekerk van Roosendaal, waaraan het gebied van Zegge kerkelijk onderhorig was, eertijds het verlof voor een eigen priester aan de inwoners van Zegge geweigerd had.

Dat deze kapel eertijds werkelijk onder de parochie Roosendaal ressorteerde, kan blijken uit een document van 1648 uit het Roosendaals kerkarchief (heden berustend in het archiefdepôt van de abdij Tongerlo), waarin verklaard wordt, dat de kapel op de Nieuwenberg jaarlijks het bedrag van IX mijten schuldig was aan de moederkerk Roosendaal,²² een uiterst klein cijnsrecht van de oudste en allerkleinste pasmunt,²³ ingevoerd in een tijd dat het geld zeer schaars was, tenzij. . . . de kerkmeesters van Roosendaal frauduleus een minimaal bedrag aan de confiskerende magistraat opgaven? Overigens betrof deze cijnsplicht alleen een feit van kerkelijke jurisdictie, zoals oudtijds gebruikelijk was: de ligging binnen de parochiegrenzen; deze cijns kan dus bij haar stichting aan de kapel zijn opgelegd, in ruil voor het verleend verlof. En voor het geval dat: „1459 capella S. Marie” de kapel van Zegge bedoelt, dan kwam deze kapel tot stand, juist toen vijf nieuwe fundaties en altaren aan Roosendaal geschonken waren, hetgeen wijst op een nieuwe kerkbouw in Roosendaal in 1459, ter gelegenheid van welk heugelijk feit ook de bewoners van Zegge mogelijk met een kapel begiftigd werden.²⁴

VIII. GODSDIENSTOEFENINGEN

Al werd in de oude kapel geen H. Mis gelezen, toch kwamen de buurtbewoners er bijeen (volgens de dekenale verslagen) op de zondagen, op

de Mariafeesten, en op de zaterdagen, om er het *Marialof* te zingen (zonder priester en zonder uitstelling van het Allerheiligste, dat er natuurlijk niet aanwezig was).

Dit blijkt uit een uitgavepost in de dorpsrekening van Zegge anno 1623, waarin een zeker persoon wordt vrijgesteld van de dorpsbelasting van 2 pond en 12 stuiver, omdat hij (regelmatig) het Marialof (voor)zong; mogelijk dus de schoolmeester - kapelmeester - koster.

Eénmaal per jaar, op 25 maart, op het feest van O. L. Vrouwe Boodschap, kwam er een priester uit Roosendaal in de namiddag preken: in 1617 met toeloop van volk, in 1623 met bedevaartgangers, in 1632 met een grote menigte mannen en vrouwen, zoals de dekenale verslagen opmerken.²⁵

Met de vrede van Munster (24.6.1648) werd Brabant tot generaliteitsland vernederd, tegelijk met allerlei Resoluties, om de Hervorming met geweld door te voeren. Een der middelen was het uitwijzen van de priesters onder dreiging met gevangenis; een ander middel was het aanstellen van schoolmeesters van „de ware religie”; en voor Zegge was het pijnlijkste feit, dat de kapel aan de totaal katholieke bevolking werd ontnomen en gesloten. Na 1650 werd de kapel een enkele maal gebruikt door een Hervormde predikant uit Oudenbosch; daarna als cachot; vervolgens als school, van 1697-1796 meest onder een Hervormde, en van 1796-1809 onder een katholieke schoolmeester.^{25bis}

D

IX. OORSPRONG EN AFKOMST DER KAPELTITEL

Dat de kapel, *zeker na 1600, was toegewijd aan O. L. Vrouw Boodschap*, mogen we veilig aannemen, a) omdat de schepenbankzegels op deze titel wijzen; b) omdat *tussen 1615 en 1647* het feest van O. L. Vr. Boodschap jaarlijks heel bijzonder gevierd werd; c) omdat sedert (hetzij 1746 hetzij) 1846 op 25 maart jaarlijks een bedetocht georganiseerd was uit Bergen op Zoom, gevolgd door Roosendaal, Breda en Standdaarbuiten; welke titel plechtig werd bekrachtigd, toen de nieuwgebouwde kerk in 1847 werd toegewijd aan Onze Lieve Vrouw Boodschap. Zeker na 1600, want zowel de legende (1421?), als de gedenksteen 14. ., als de nieuwe capella S. Marie 1459 blijven dubieus.

Waarom is deze titel ontleend? Wie heeft deze titel geschonken?

a) Noch de abdijkerk der Norbertijnen (Praemonstratensers) van Tongerlo, noch Nispen, noch Roosendaal komen in aanmerking. De abdijkerk, gesticht ter ere van de Moeder Gods, voert heden de titel van

O. L. Vrouw Hemelvaart. Nispen, reeds parochie in 1157 viert het patroonsfeest eveneens op 15 augustus. Voor de eerste kapel van Roodsendaal rond 1268 opgericht tussen de donken Kalfsdonk, Hulsdonk en Langdonk, was een stichtingsfonds geschonken „in honore(m) Dei Genitricis Sanctissime”: ter ere van de allerheiligste Moeder Gods. De pouillés geven vóór 1438 nog slechts één benefice n.l. het Maria-altaar. In 1459 wijzen de vijf nieuwe fundaties op de bouw van een nieuwe kerk met meer altaren,²⁴ waaronder dat van St. Jan Baptist, de nieuwe kerkpatroon, met 4 Missen per week.

b) Evenmin komen in aanmerking de Cisterciensers (Bernardijnen) van Wouw, Gastel, Oudenbosch of Hoeven. De abdijkerk van St. Bernard aan de Schelde draagt de naam: Abbatia B. Marie loci S. Bernardi ad Schaldim en is te Hemixem gesticht van uit de abdij van Villers. De kerk van Wouw (1272?) is toegewijd aan S. Lambertus; Oud Gastel aan St. Laurentius; Nieuw Gastel (1551) vermoedelijk aan St. Jan Evangelist; Oudenbosch aan S. Agatha en S. Barbara; Nieuwenbosch is onbekend; Hoeven (1310) aan S. Jan Baptist.

c) De parochie (1351) Sprundel is toegewijd aan St. Jan Baptist. Rucphen kreeg een kapel in 1432, een kerk rond 1459; de parochie was 1464 aan S. Martinus toegewijd.

Noch deze abdijen, noch deze parochies voerden deze titel; ook was er geen enkele parochie onder, die een fundatie of altaar van Maria Boodschap rijk was; hier was dus geen steunpunt of aanknopingspunt te vinden voor deze titel; evenmin als bij de legende, de gedenksteen, of bij de capella van 1459; en evenmin bij het huidige Madonnabeeld.

X. MARIA'S HEERLIJKHEID IN NEDERLAND

*Bij het standaardwerk van pater Kronenburg, Maria's heerlijkheid in Nederland*²⁶ gaan we nu te rade. Reeds keizer Karel de Grote had in 781 de viering van het feest van Maria Boodschap op 25 maart voorgeschreven.²⁷ Dit voorschrift kreeg zijn bekroning in de Middeleeuwen, toen het evangelie „Missus est Angelus” onder de H. Mis in de kerk als toneelspel werd opgevoerd, hetzij op 25 maart, hetzij onder de Gulden Mis in de Advent; hetgeen was voorbereid door de vele preken van S. Bernardus over dit evangelie, en door de visioenen van Sint Mechtildis hierover, welke beide ruim verbreid en veel gelezen werden.²⁸

In het *bisdom Luik* ontstond omstreeks 1200 de viering van de zaterdag, 's morgens met een plechtige Mis, 's avonds met het gezongen *Salve Regina*, waaronder vele kaarsen brandden en de klokken werden geluid.

Jan van Heinsberg bisschop van Luik verleende rond 1450 zelfs een aflaat aan het driemaal daags luiden van de Engel des Heren.²⁹

Door het Norbertinessenklooster St. Catharinadal (van Vroenhout onder Wouw-Roosendaal verplaatst naar Breda, en vandaar naar Oosterhout) werd de *litanie van O. L. Vrouw op zaterdagavond gezongen*, toen in 1479, 1515 en 1539 *Breda door de pestziekte werd geteisterd*.³⁰ Het kloosterzegel vertoont S. Catharina. Onder Roosendaal woonde een rentmeester van dit klooster.

De abdij van Tongerlo zong *dagelijks een eigen litanie van O. L. Vr.* Ook in Roosendaal werd op bepaalde dagen het *Marialof* gezongen.

In alle kloosters der *Cisterciensers* werd, op voorschrift van hun medestichter S. Bernardus, op zaterdag een plechtige Mis gezongen. Het *gezongen Salve Regina* werd in 1251 verplaatst van de Primen in de morgen naar de Completen *op de avond*. Al hun kloosters volgden de Maria-boodschap stijl, d.w.z. begonnen op 25 maart het nieuwjaar voor de administratie; alle kloosters waren aan Maria toegewijd; al hun kloosterstempels vertonen echter de Madonna met Kind, maar nimmer een voorstelling van de Blijde Boodschap.³¹

In het oudste Karthuizerklooster in Nederland, in 1331 door Willem van Duvenvoorde gesticht bij Geertruidenberg, schreef de prior Hendrik van Coesveld circa 1400 een heerlijk boek over de Boodschap des Engels; hun kloosterzegel geeft echter weer de Madonna. Een hunner paters Erasmus de Vroom, een hard werker en onvermoeid apostel tijdens de vervolging was uit Roosendaal geboortig.³²

De H. Petrus Canisius was een groot vereerder van Maria. Hij verspreidde de litanie van Loreto als een geestelijk verweermiddel tegen de ketterij. In zijn *catechismus*, op last van Philips II ingevoerd, wijdt hij *speciale aandacht aan de Boodschap des Engels* en verklaart uitvoerig het Weesgegroet.³⁴ Vóór 1450 werd de rozenkrans Paternoster genoemd; daarna wordt veel gesproken over de Souter (naar de 150 psalmen van koning David); sedert 1600 werden ook de vijf tientjes afzonderlijk gebeden: de O. L. Vrouwe hoed.

Vóór de slag van Lepanto tegen de Turken in 1571 dringt de heilige paus Pius V bij heel de Christenheid aan op het bidden van de rozenkrans.

In de kloosters der Dominicanen was sedert 1226 elke avond het *Salve Regina* gezongen. Volgens paus Leo X hebben zij in ons voormalig aartsbisdom Keulen de *rozenkransdevotie* ingevoerd. Toch blijkt de huidige

vorm van de rozenkrans afkomstig van de Karthuizer Henricus van Kal-
kar († 1408).

De Broederschap van de rozenkrans, ontstaan in 1422/4, werd in 1473 door paus Sixtus IV goedgekeurd en met aflaten verrijkt. Na 1571 neemt deze Broederschap een hoge vlucht; juist in Noord Brabant toont zich een sterke verspreiding, waar ze tussen 1607-1680 in 37 parochies werd opgericht, o.a. in 1639 te Oudenbosch. *Als hoofdfest der Broederschap werd O. L. Vrouw Boodschap gevierd*. Pater Cornelius de Jonghe geboortig uit een patriciërsfamilie te Dongen, en sedert circa 1650 Dominicaan te Antwerpen werd beroemd als een internationaal *rozenkransprediker* met een wonderbaar succes. Als een heilige werd hij vereerd en zijn graf te Taormina was getuige van talrijke gebedsverhoringen.³⁵ De komst van de aartshertogin Isabella (dochter van Philips II, gehuwd met de aartshertog Albertus) als landvoogdes in de Nederlanden anno 1599, en vooral de verovering van Breda, betekende voor de gehele Baronie en evenzeer voor een gedeelte van het Markiezaat een katholieke herleving, en van 1625-1637 de inzet van de Contra-reformatie in stad en land van Breda. Isabella had de gewoonte, op het feest van O. L. Vr. Boodschap arme vrouwen aan tafel te nodigen. Op haar verlangen vestigen o.a. de Jesuiten zich in de stad en openen een school. Deze paters verwierven een copie van het wonderbeeld van O. L. Vrouw van Foij bij Dinant, dat in 1609 in een boom was gevonden. Dit beeld heeft echter een geheel andere vorm dan het huidige beeld van Zegge. De Mariale schrijver *Wichmans*, door de vervolging verdreven uit zijn pastoraat en dekenaal ambt te Hilvarenbeek, vestigt zich in 1634/35 na een ballingschap te Alphen, maar wordt vandaar in 1644 tot *prelaat te Tongerlo* gekozen. Als geestelijk vader en bestuurder der abdij heeft hij voorzeker bezoeken gebracht aan zijn parochies Nispen en Roosendaal. Toch wijdt hij geen enkel woord aan de Zegge, aan de kapel met haar titel, of aan het beeld.

XI. NA KRONENBURG HEBBEN WE NU ANDERE BRONNEN TE RAADPLEGEN

Volgens Levelt werd circa 1450 te *Bergen op Zoom* het O. L. Vrouwe gilde gesticht; in 1470 werd er het *O. L. Vrouwe lof* gezongen, dat reeds in 1482 zeer druk bezocht werd; aan dit gilde werden door de bisschop van Luik aflaten verleend. Dagelijks werd in Bergen een O. L. Vrouw Mis gelezen.³⁶

Bij kanunnik Floris Prims vond ik *slechts tweemaal de titel van Maria Boodschap* vermeld: in het gehucht De Horst onder de parochie *Schoten* was in 1435 de kapel van Maria Boodschap gesticht; alsook een kapel van O. L. Vrouw Boodschap annex aan de burcht van Heyst op den Berg, gebouwd door de Berthouden, in het gehucht Hallar of Herlaer.³⁷ In het monumentaal werk Monasticon Batavum laten de schrijvers alle orden en congregaties binnen de grenzen van het huidige Nederland de revue passeren; toch vond ik er *slechts één geval*: de kloosterkerk *Nederwetten-Zoeterbeek* (onder de gemeente Nunen in N.Br.) van de *Zusters Augustinessen* onder de leiding van Windesheim was toegewijd aan O. L. Vrouw Boodschap.³⁸

De prachtige serie „Nederlandse Kloosterzegels vóór 1600”: I. Benedictijnen, II. Cisterciensers, III. Praemonstratensers (tendele), kon ons *niet éénmaal* deze titel verschaffen.³⁹

Het „Consilium de Beke”,⁴⁰ een samenvatting der pouillés of belastingrol'en ten bate van het Cathedralicum in het bisdom Luik, omvat het gehele landdekenaat Beke (Hilvarenbeek) *van Tholen tot Vught* (bij den Bosch). *Slechts één parochie* wordt er genoemd, n.l. *Merters* (= *Princen*) *Hage*, waar in de jaren 1520-1556 een *fundatie* bestond: *altare Annunciationis Marie*. Ook wordt er genoemd: *Altare (capella - in Gageldonc; castrale)*, maar hier blijft de titel onvermeld. Onder Beek komt ze hier niet voor.

Evenzo geeft „De geschiedenis van het *bisdom 's-Hertogenbosch*” onder alle parochies van dat diocees *slechts éénmaal* deze titel: Dekenaat Beerlingen: *parochie Moll*: *altare Annunciationis Maria* (nu België).⁴¹

In de drie eerste (mij ten dienste staande) delen van Jos Habets: „De geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond” zocht ik tevergeefs.⁴²

Bij J. B. Krüger: „De geschiedenis van het bisdom van Breda”,⁴³ vinden we wèl, maar in het „Consilium de Beke” niet vermeld, een *altaar* van O. L. Vrouw Boodschap in de *Onze Lieve Vrouwekerk te Breda*, dat gesticht is in 1426, en waaraan in 1445 een *nieuwe fundatie* wordt toegevoegd ter ere van O. L. Vr. Boodschap, om daaruit het *zaterdags Maria- of in de Lieve Vrouwekapel* te bekostigen.⁴³ In deze kapel boven de noordingang der kerk is bij de restauratie van 1902 door de verwijdering der kalklaag te voorschijn gekomen een prachtige *oude muurschildering* (wellicht van het penseel van Memlinc † 1494, of uit zijn school) van de *Boodschap des Engels*, met vele *banderollen*, waarop het *Salve Regina* met gregoriaanse noten.⁴⁴

Ook onder *Princenhage* no. 11 geeft Krüger: het altaar van O. L. Vr. Boodschap met één H. Mis in de 14 dagen, gevende 3 Rijnguldens; alsmede onder *Beek ter begeving van den Heer van Gageldonk*, was een kapelanie: een altaar van O. L. Vrouw Boodschap, met één H. Mis in de 14 dagen, gevende 2 Philipsguldens.⁴⁵

XII. OVERZICHT VAN HET VERGELIJKINGSMATERIAAL

De sobere resultaten van dit uitgebreid onderzoek kunnen als volgt worden samengevat: Slechts twee *zegels* met de voorstelling van Maria Boodschap vielen te ontdekken in geheel Nederland: het Augustijnerkloosterzegel te Rolduc (1108?); en het schepenbankzegel van Zegge (1726).

Klooster-, kerk-, kapel-, of altaartitel van *Maria Boodschap*: in België: in de parochie Moll: altare Annunciationis Mariae; de kapel in het gehucht De Horst onder de parochie Schoten (1435); de burchtkapel Heyst op den Berg gebouwd door de Berthouden. In Nederland: de kloosterkerk Nederwetten-Soeterbeek der zusters Augustinessen; in *Breda* in de O. L. Vrouwekerk: de O. L. Vrouwekapel altare (1426), fundatie 1445, alsmede de grote muurschildering (1475-1500); in *Princenhage* in de kerk na 1520; in *Beek*: de kapel gesticht en begeven door de Heren van Gageldonk; alsmede de capella castrale in Gageldonk (nu nog bestaande).

E

XIII. BEZITTERS VAN HET LEENGOED GAGELDONK

A. *Het oude riddergeslacht Van Gageldonk*. Hierop vestigt zich het eerst onze aandacht, omdat zij zich naar dit stamgoed hebben genoemd. In de Voorlopige Lijst van Monumenten blz. 293/4 onder *Beek*, staat de poorttoren gedateerd circa 1550, het enig overblijfsel van het oude stamslot. Een kapel werd reeds vóór 1400 vermeld, maar in haar huidige vorm is ze gebouwd tussen 1500 en 1525. De oudste nog bewaard gebleven Pouillé of belastingrol uit 1399 vermeldt de castrale kapel met het Maria-altaar met 4 Missen per week; toch kan de eerste hofkapel van veel ouder datum zijn, evenals het slot of de donjon zelf, want Arnoud van Gageldonk wordt reeds genoemd in 1212 als leenman van de hertog, aan wien één zijner voorouders het uitgebreide allodiaal stamgoed zal hebben opgedragen. Hugo, de zoon van Beatrix van Gageldonk gehuwd met Andries van Mallant heeft in 1302 het westelijk deel (Nispen-Roosendaal-Wouw-Heerle) aan de hertog overgegeven ten gunste van Godevaart van Bergen Lidwinazoon uit B. o. Z., drossaard

van stad en lande van Breda. Het oostelijk deel onder Princenhage met stamslot en hofkapel zal hij voor zich gereserveerd hebben. Als Peter van Gageldonk overleden is in 1364, deelt zijn weduwe Katherine Blox in de nalatenschap, waarin ook haar broer Arnoud deelgenoot is. Haar zoon Peter deelt in de Hondsdonk, haar zoon Jan in de Biesdonk, waarin beiden optreden in 1392. Wellicht fungeert deze Peter reeds als rentmeester van het klooster van St. Catharinadal. Een eeuw later is een andere Peter van Gageldonk voogd en rentmeester van het klooster 1466/1486; dan is deze burger in Breda en woont in de Gasthuisstraat. In de schepensbank van Roosendaal ontmoeten we Willem v. G. in 1290; in die van Breda Jan Hugemansz. v. G. 1416/1428; Cornelis v. G. woont in Breda in 1469; Andries (of Adriaan) v. G. komt voor in 1432, zegelt namens de heer v. Breda in 1448 en is overleden vóór 1460.

Intussen was het leengoed Gageldonk Hage, zeker vanaf de aanvang van de 15e eeuw in bezit gekomen van Willem van de Lek en zijn zoon Otto, die het in 1436 overdraagt aan Willem de Bie.

In het midden der dertiende eeuw hebben de kinderen van Gageldonk geleidelijk heel hun rijk tienden bezit rond Tilburg weggeschonken aan de abdij Tongerlo; rond 1300 is hun ridderschap, en *schijnt* hun rijkdom verloren, en dalen zij af tot ambtenaren. Slechts één persoon, de schepen Willem v. G. woonde in 1290 te Nispen of Roosendaal. Omdat (na 1300) het Gageldonk Roosendaal alleen te Nispen en ten westen van de Ros. Beke zich uitstreckte, viel er dan ook geen verband te ontdekken met de kapel van Zegge.⁴⁶

B. Het *adellijk geslacht Heinsberg* komt ook in aanmerking voor nader onderzoek, omdat dit geslacht door verscheidene banden met de heerlijkheid Breda verbonden was. Onder de abdisen van Thorn zijn er twee: Margaretha van H., die van 1337-1378, en Jacoba van H., die van 1446-1451 de abdij bestuurdde. Vervolgens Jan van Heinsberg, die als bisschop van Luik, van 1451-1455 de kerkelijke rechtsmacht uitoefende, ook over Breda en Bergen onder het landdekenaat Hilvarenbeek. Ten slotte Maria van Loon Heinsberg (†1502), de gemalin van graaf Jan IV van Nassau († 1475), heer en vrouwe van stad en lande van Breda. Jacoba, Jan en Maria waren kinderen uit één gezin.

Bovendien treffen we de naam Heinsberg onder de gemeente Oud Gastel, waar tegen de oostgrens (tegen de gemeente Oudenbosch) een hoge ronde blok land ligt in totaal ruim honderd gemeten, geheten Heinsberg. Teleurstellend is het evenwel, dat de Gastelse kaart van 1565 aan deze

blok geen naam heeft gegeven. Wel staat „Heinsberg” op de grote kaart van 1740 ten gemeentehuze van Gastel, en het corresponderend schotboek van 1740 verwijst naar de markies van B. o. Z. als eigenaar.⁴⁷

Noch in het Thornse abdij-archief, noch in de inventaris van de Nassaudomeinen viel enig verband te bespeuren tussen de familie Heinsberg met Gastel of met dien blok grond, en evenmin met Zegge. Ook geen directe bemoeienis met de kapel van Gageldonk of met de fundaties van Maria Boodschap in de kerken van Breda of Princenhage waren te achterhalen.

Zeker, Jan IV van Nassau was leenheer van Gageldonk. Juist hij was het, die de lage heerlijkheid van Gageldonk Hage in 1458,⁴⁸ en de lage heerlijkheid van Gageldonk Roosendaal in 1466 had teruggekocht.⁴⁹ En het was zijn weduwe Maria van Loon Heinsberg, a) die na jarenlang verzuim door haar man, eindelijk in 1480 de plicht van leenverhef van Gageldonk bij het Brabantse leenhof te Brussel liet vervullen;⁵⁰ b) die aan de heer van B. o. Z. de enclaves Gageldonk onder Wouw en Heerle in 1480 overdroeg;⁵¹ c) en die op 12.2.1482 de lage heerlijkheid van Gageldonk Roosendaal aan Willem Maeszoen van Nispen schonk.⁵² Maar dit alles kon ons geen opheldering geven betreffende de Zegge met de kapel.

C. *Het oude adellijk geslacht Van Nispen.*

Onder de geslachten van het Oude Land van Breda, van de latere baronie van Breda en van het markiezaat van B. o. Z., mag met ere dit geslacht genoemd worden, dat nog heden in vele vertakkingen over geheel Nederland verspreid voortleeft; dat aanvankelijk van (groot?) grondbezitter, door magistratuur en velerlei ministeriële functies is opgeklommen tot de hoogste waardigheid van drossaard in stad en lande van Breda; en waarover alleen reeds in het archiefdepôt der Nassaudomeinen meer dan 80 oorkonden getuigen.

Uit de aloude parochie Nispen stamde deze familie, en zal voornamelijk aldaar gegoed zijn geweest; wellicht ook onder Calfsdonk; want op 6.12.1298 wordt „De Nysperendijk” genoemd, grenzend aan Calfsdonk, als omsluitend het abdijgoed van St. Bernard: Den Halderberg, d.w.z. het grondgebied van Barlebosch (Oudenbosch) tot Hoeven. Deze dijk kan wijzen op een eigendom of bezit van deze familie, èn tevens de uiterste noordgrens van de parochie Nispen bepalen.

Klaas van Nispen, reeds schout (=drossaard) van den lande van Breda, (dat door zijn heer vanwege schulden aan de hertog in 1327 was ver-

kocht) krijgt in 1328 van de hertog een volmacht, om in de dorpen van den lande van Breda (en vermoedelijk evenzeer in het sedert 1290 gemeenschappelijk gebleven deel, maar niet in den lande van Bergen) schepenen en dingbanken op te richten. Blijft hij drossaard tot 1355?

Aan zijn zoon Wouter v. N. Clauszoon geeft de hertog in 1331 moergronden op de Krukvaart boven Roosendaal, vermoedelijk het Doorlichtvaartje, want hij krijgt die moergrond te samen met de Aanwas ten westen van de vaart (den Ever?) met recht van exploitatie van moerland naast de (Ros.) Beke. Ook treedt hij namens de hertog op, als rentmeester van Breda.

Aan Klaas v. N. schildknaap (vermoedelijk een tweede zoon) wordt door de heer en vrouwe van Bergen een wildert uitgegeven in 1329, vanaf de Woelbrake naar Hotmeer en vandaar naar de Zwaluwenberg; dus gelegen onder Wouw, ten westen van het dorp Nispen, waar Hotmeer nog heden een grenspunt vormt tussen Nederland en België.

Boudewijn v. N. (Boudiin of Bouwen) zal de derde zoon zijn, aan wiens zoon Gerard Boudens v. N. de heer en vrouwe van B. o. Z. in 1354 uitgeven circa 150 bunder moerland te Doorlicht, en geven hem erfelijk het schoutambt aldaar met lage heerlijkheid.

Hendrik v. N. is de vierde zoon, wiens zoon Thomas in 1349 vermeld wordt. Een tak verhuist naar Steenberg, en vervult daar Magistraatsfuncties; een andere tak vestigt zich in Roosendaal, vervult het schoutambt en moert op Doorlicht. De derde tak gaat naar Breda en Princenhage, bezet daar regelmatig de schepenbanken. Achtereenvolgens verkrijgen ve'len hunner het leengoed Ypelaar; een van hen Adam van Nispen bezit het drossaardambt van 1447 tot zijn dood in 1475.

Aan een lid der Roosendaalse tak wordt op 12.2.1482 door de vrouwe van Breda de lage heerlijkheid van Gageldonk Roosendaal geschonken, namelijk aan „Willem (Tho)-Maeszoon van Nispen als leenvolger van „zijn neef Thomas Claeszoon van Nispen, door het leenhof van Breda „beleend met alsulcken manschap, als deselve Thomas heeft in de leenen „van Gageldonk, gelijk hij en zijn ouders dieselve manschap van Janne „van Grymmesteyn plagen te houden van sekere gronden tot Nispen „gelegen”. Vóór 1482 hadden zij dit goed reeds een halve eeuw als *achterleen* bezeten.⁵²

Maar ook dit geslacht kon ons geen opheldering verschaffen, omdat geen hunner - voor zover bekend - het leen Gageldonk Hage bezeten hebben, en omdat van geen hunner contact bleek met Zegge of desselfs kapel, ook niet na 1482.

F
XIV. CONCLUSIE

Al viel dus *niet het bewijs* te leveren voor de titel van Maria Boodschap, toch lijkt het niet vermetel, om de schenker er van te zoeken, hetzij onder de familie van Gageldonk, en dan reeds vóór 1300, hetzij onder de bezitters van het leengoed, en ook dan wel vóór 1550.⁵³

Tenzij. . . . de volgende hypothese mag gesteld worden, die met geen enkel bewezen feit in strijd is, maar integendeel opheldering en aanvulling geeft.

Ten tijde dat de Orde der Tempeliers (Tempelridders) door paus Clemens V in 1312 wordt opgeheven, verliezen we ook in het Bredase gebied verscheidene riddergeslachten uit het oog, o.a. ook de ridderfamilie van Gageldonk, die tevens hertogelijke leenmannen waren in het leen Gageldonk.

Ridder Hugo van Mallant zoon van Beatrix van Gageldonk wordt wel door de hertog in 1301 in dit leven hersteld, maar splitst dit bezit in 1302 en draagt het westelijk deel Gageldonk-Roosendaal aan den hertog op ten gunste van Godevaart van Bergen, (zeker van 1291-1308) drossaard van stad en lande van Breda, in welk leen Godevaart in 1312 bevestigd wordt door den heer van Breda. Hugo reserveert voor zich wellicht het oostelijk deel onder Hage Hertog met slot en slotkapel als achterleen. Want reeds in 1282 schijnt Beatrix van Breda (gehuwd met Arnoud van Wezemaal) met Gageldonk begiftigd te zijn. Haar kleinzoon Godevaart van Wezemaal schijnt daarmee circa 1350 beleend te zijn. Zekerheid hieromtrent viel niet te achterhalen. Ook dan nog blijft er een hiaat van 1350 tot het begin der 15e eeuw, toen de familie Van de Lek door den hertog met Gageldonk beleend werd.

In 1327 had de hertog de hoge heerlijkheid van stad en lande van Breda gekocht, en ridder Klaas van Nispen, reeds hertogelijk leenman van Nispen-Hertog (dat later identiek blijkt met Gageldonk-Roosendaal), en bovendien (sedert 1308?) drossaard van stad en lande van Breda, in 1328 belast met de oprichting van schepenbanken. Om een einde te maken aan hangende rechtsgeschillen over de grenzen, heeft Klaas wellicht toen het grensgebied van Gastel, Oudenbosch, Hoeven en Roosendaal (dat met Doorlicht, Kalfsdonk, Nieuwenberg, Langenberg en Heinsberg oudtijds wellicht tot Gageldonk - Roosendaal behoorde) aan die landgerichten of schepenbanken onttrokken; aan dit gebied een eigen schepenbank geschonken onder de naam „Lande van Bergen boven den Nieuwenberg”, die de grenzen moest bewaken en de vrede bewaren;

en voor deze nieuwe gemeenschap een kapel gebouwd onder de bescherming van Maria; en wèl met een titel die nog nergens in de omgeving werd gevonden, maar door hem ofwel zelf was gekozen, ofwel ontleend was aan de aloude slotkapel van Gageldonk-Hage, ofwel aan beide kapellen tegelijkertijd werd geschonken, om zo symbolisch de aloude band tussen Oost en West Gageldonk vast te leggen. Pas in latere jaren werden fundaties met deze titel gesticht in de O. L. Vr. kerk te Breda, in de St. Martinuskerk van Princenhage en in de kapel van Beek. En om een ons onbekend privilege geschonken door het geslacht Baurtshem zal dat wapen in het zegel van Zegge zijn opgenomen.

En pas eeuwen later, nadat de kapel voor de eigen bevolking van het gehucht gesticht was, zullen de *bedevaarten* naar deze kapel van Zegge ontstaan zijn rond 1600 - getuige de oude luidklok van de kapel met het jaartal 1625⁵⁴ -, toen de *oorlogsfurie* in de omliggende dorpen de priesters gevangen nam, de huizen afstookte en de inwoners verdreef; en toen de *alom heersende pest* de dorpelingen naar de open lucht en de veilige bossen dreef, waar zij hoopten bevrijd te blijven voor de besmetting; en waar zij *elke avond in het Marialof, door het gezamenlijk rozenkransgebed, en door het alom gekende en geliefde Salve Regina bescherming zochten bij de Toevlucht der zondaren, de Behoudenis der zieken, en de Troosteres der bedrukten* - te Zegge.

GEBED

Goede Moeder Maria, vol eerbied kniel ik voor Uw beeltenis neer. Ik huldig U als Moeder van God, de Koningin des Hemels, de Hulp der Christenen. Gij zijt zo vermogend bij God en vol liefde en goedheid voor de mensen, Uw kinderen. Ontelbaar velen verwerven door Uw machtige voorbede grote gunsten: bedroefden worden getroost, lijdenden ontvangen steun, zieken genezing, zondaars vergiffenis.

Lieve Moeder, met het volste vertrouwen kom ik tot U.

Ik bid U, wil mij helpen in mijn noden.

Spreek voor mij ten beste bij Uw Goddelijke Zoon, opdat mijn wensen verhooring mogen ondervinden, en ik van U bekomme, wat ik zozeer verhoop.

O. L. Vrouw van Zegge, bid voor mij.

L. MERKELBACH v. E.

¹ J. A. F. Kronenburg C.ss.R.: Maria's heerlijkheid in Nederland I-VIII 1913-1914. Zie VIII blz. 245.

² Jaarboek: De Ghulden Roos, 1947 blz. 57-80.

- ³ Dit processtuk berust in het parochie-archief te Oudenbosch. Zie ook Kronenburg VIII, 246.
- ⁴ J. B. Krüger: Kerkelijke geschiedenis van het bisdom Breda I-IV 1878, IV 317.
- ⁵ Dit simpel handschrift, zonder datering en zonder ondertekening, zonder verwijzing naar enige geschreven bronnen, is, blijkens de letterlijke aanhaling van een alinea van Krüger (gedrukt 1878), geschreven in of na 1878; alleen steunend, naar het voorgeeft, op mondelinge „sagen“, heeft het weinig of geen historische waarde; het berust op de pastorie te Zegge.
- ⁶ Kronenburg neemt in 1913 grote stukken van de tekst en o.a. de tekst van de legende en de gedenksteen letterlijk over uit het handschrift.
Krüger spreekt niet over die gedenksteen, wat wel heel merkwaardig en verwonderlijk is, en evenmin over die legende. In Roosendaal geboren en onder zijn vakanties aldaar vertoevend, zal hij in zijn jeugd, zowel van uit Roosendaal, als van uit het nabije groot Seminarie Hoeven, volgens een heersend gebruik (getuige Cornelis Voeten), meermalen een bedotocht naar de kapel van Zegge gemaakt hebben. Bovendien toont Krüger een grote speurzinn en heeft speciale aandacht voor grafzerken en gedenkstenen. Heel veel jaren heeft hij moeten zwoegen aan de parochiegeschiedenissen. In IV 317, waar hij spreekt over Zegge, is hij - tegen zijn gewoonte in - opvallend kort van stof en uiterst gereserveerd. Krüger verzwijgt juist de voornaamste gegevens a) de legende van de schipper, b) de gedenksteen met het jaartal daarop, die toch pas circa 1875 verwijderd zou zijn, c) de reden of oorzaak van die verwijdering of verdwijning, en waarheen. Heeft Krüger de gedenksteen nooit gezien, evenmin als de oudste nog levende inwoners van Zegge? Twijfelde hij, om de legende of aan Duerlocht of aan Zegge toe te wijzen, of had hij nog nooit van de legende gehoord? Krüger overleed 1879. In een voetnoot IV 173 schreef hij: Men treft ten noordoosten van Roosendaal ruim een half uur vandaar, eene plaats aan, welke vermoedelijk naar eene kapel die daar gestaan heeft, de „Kapelberg“ genoemd wordt, in de wandeling, anders „Doorlicht“ geheeten; en blz. 174 in de voetnoot: Te „doorlicht“ was den 29 Mei 1566 eene „kapel“ aanwezig, als blijkt uit een visitatie der grensscheiding van het Markiezaat van Bergen op Zoom in dat jaar: daar leest men: „gereist naar de „Kapel van doorlucht“, raijende linieregt op het klein torreken der kerk van Hoeven“.
- ⁷ Onder voorbehoud vertelde onlangs de Eerw. Broeder Albertinus uit Roosendaal deze twee legenden, die nergens schriftelijk waren vastgelegd.
- ⁸ „Lieve Vrouwkes van Brabant“ bewerkt door Jehan Kuypers, en verschenen in 1933 bij de Uitgevers Mij. Gebr. van Aelst Maastricht. Op blz. 93 staat: „De Kranke Calvinist - O. L. Vrouw van Zegge“. Blijkens door pastoor de Bruin gevoerde correspondentie bleek deze legende gephantaseerd door Kuypers. Op hoogst afkeurenswaardige wijze heeft Kuypers in zijn legende er de H. Adrianus van Hilvarenbeek, een der martelaren van Gorcum met de haren bijgesleept en laat hem in Zegge een wonder doen. Bovendien worden Protestantse lezers door zijn tekst pijnlijk getroffen of gekwetst.
- ⁹ Krüger IV 318.
- ¹⁰ Kronenburg VIII 347.
- ¹¹ Oudenbosch 1.10.1726; 27.2.1736; 1740, 1742, 1744.
Hoeven 30.11.1726; 28.7.1734; 17.11.1738; 8.6.1740.
- ¹² De Ghulden Roos 1947 blz. 78-80. In de tekening voor het eerste cliché aldaar was door vergissing een four ingeslopen: de tekening van de duif.
Zie ook De Brabantsche Leeuw, jaargang 2 no. 5, Mei 1953.
De drie maliën of ruiten op het schild duiden op het geslacht van Bouterhem, welk wapen door Glymes na zijn huwelijk met Joanna van Bouterhem is overgenomen.
- ¹³ Kronenburg V 540.
- ¹⁴ Inventaris van het Oud archief van Zegge (in het archiefdepôt Rucphen), de nummers 975, 800, 801, 971.
- ^{14bis} A. Erens: De oorkonden van het Norbertinessenklooster St. Catharinadal te Breda-Oosterhout 1928-1929 blz. 357 no. 484.
H. Levelt: Het begijnhof buiten Bergen op Zoom blz. 72 en 79.
De Ghulden Roos 1944/5 blz. 59 en 67.
- ¹⁵ W. Moll: De Rechten van den Heer van Bergen op Zoom 1915 blz. 105.
- ¹⁶ Zie voor deze Heren: G. C. A. Juten: Beschrijving van Bergen op Zoom en omstreken.
- ¹⁷ De minuten van deze kaart berusten èn in Den Haag èn in de Commissie van Breda op het Algemeen Rijksarchief, èn op de abdij van St. Bernard, terwijl copieën aanwezig

- zijn en in het gemeentearchief van Bergen op Zoom, en op de pastorie van Oud Gastel; zie ook noot 46.
- Zie ook: De Ghulden Roos 1947 blz. 58, waar van voornoemde Gastelse kaart een klein gedeelte is overgenomen; alsook blz. 63, waar een modern kadastraal kaartje is afgedrukt op dezelfde schaal, om de veranderde grens duidelijk te accentueren ter plaatse van „Het Leen”, en ter plaatse van „Langenberg”.
- 10 Zie Sprokkelingen uit de Geschiedenis van Roosendaal en omstreken IV 87-107, vooral 93 en 94.
- 19 Inventaris van Zegge nummer 646.
- 20 G. C. A. Juten: Consilium de Beke blz. 202.
- 21 Markiezaatsarchief, Commissie van Breda: Domeinrekeningen Oostkwartier no. 473.
- 22 De Z.E. Heer H. Kojien archivaris der abdij Tongerloos was zo welwillend, mij op 22.8.1957 de volgende inlichting te verschaffen: Een op 2.10.1648 aan de Wethouderen te Roosendaal overgeleverd „Extract uit een niet meer bestaand register”: „Manuael... voor de ... Kerckmeesteren... deser vryheyd van Roosendaal” schreef op blz. 20: „Erfchijnsen de kercke competerende, verschijnende Martini: *De cappelle op den Nieuwenberg s'aers IX myten*”. Aangezien deze post van IX myten slechts een extract was, op 2.10.1648 (dus onmiddellijk na het sluiten van de Munsterse vrede, en als aanloop tot de invoering der Reformatie in de Generaliteitslanden), - op order? - overgeleverd aan de confiskerende Roosendaalse magistraat, verliest dit extract wel veel van zijn bewijskracht voor dat bedrag van IX myten, maar blijft anderzijds zijn waarde behouden betreffende het toenmaals algemeen bekend feit van de afhankelijkheid der kapel van Zegge aan haar moederkerk Roosendaal. Hier in Roosendaal wordt dus in 1648 de Zegge Nieuwenberg genoemd.
- 23 Een stuiver = 4 oirtjes = 8 duiten = 16 penningen = 32 hallingen = 48 mijten, tenminste ongeveer; bovendien zakte immer de muntwaarde; de waarde van IX myten was ongeveer gelijk aan één duit of een half oirtje of twee penningen. De opgave van deze som betekende geen bron van inkomsten voor de kerkekas van Roosendaal, en was evenmin een bezwaring voor de kapelkas.
- 24 Consilium de Beke blz. 196-199.
- 25 Sancta Maria 1923 I 28-29.
- 26bis Jaarboek De Ghulden Roos 1947: 57-80.
- 27 J. A. F. Kronenburg C.s.R.: Maria's heerlijkheid in Nederland I-VIII 1913-1914.
- 28 Kronenburg I 152.
- 29 II 169 en 316.
- 30 II 381.
- 30 Kronenburg III 160. Ook woedde de pest in B. o. Z. in 1471. In 1525 en 1529 te Antwerpen; in 1530 te Reimerswaal, Halsteren, Heerle, Wouw en Roosendaal; in 1558 in Halsteren en Wouw; in B. o. Z. werden in 1562, 1574, 1579/80, 1582, 1588 telkens de pestverordeningen aangevuld en verscherpt. Zie Slootmans. Artikelenreeks in het Dagblad van Noord Brabant 1925: Over de zwarte dood. Roosendaal werd weer geteisterd 1603, 1625 en 1636; Bergen op Zoom 1624, 1652, en voor het laatst 1836.
- 31 Kronenburg III 161/3, 176, 181.
- 32 Kronenburg III 261, 290, 294, 298, 342, 363.
- 33 Deze heeft tussen 1579 en 1586 vruchtbaar pastoreel werk vericht te Etten en in de omgeving, toen tijdens een scherpe vervolging veel priesters gevangen genomen of gevluht waren. Zie ook Kronenburg III 418 en De Ghulden Roos 1952 blz. 48. Hij was een studiemakker op de Universiteit te Leuven van Cornelius Herlenius van Roosendaal, die na zijn priesterwijding in 1546, professor werd in Duitsland; zie De Ghulden Roos 1944/5 blz. 88. Nicolaas Florenszoon Goudanus, ook hun medestudent te Leuven en te Keulen, een voorbeeldig priester, heeft als pastoor te B. o. Z. in samenwerking met de godvruchtige markiezin Jacqueline de Croy, aldaar zeer vruchtbaar gewerkt, maar werd op aandrang van de H. Petrus Canisius naar Rome ontboden, en vervolgens als professor naar Wenen gezonden.
- 34 J. Kleintjes S.J. en C. Slootmans: Corpus Iconoclasticum III: Hervorming te Bergen op Zoom 1933. Maar noch omtrent Erasmus de Vroom, noch bij Gaudanus, Herlenius, of Petrus Canisius was zelfs maar uit de verte enig contact te ontdekken met Zegge.
- 35 Kronenburg VII 324-331. Maar evenmin contact met Zegge.

- ³⁶ H. Levelt: O. L. Vrouw van Bergen op Zoom 1923.
- ³⁷ Floris Prims: Compinia Saera: Het Parochiewezen in de Antwerpse Kempen VIII 1948, blz. 105: Het patronaat der Kapel te Horst was geschonken aan de Karthuizers van het Kiel te Antwerpen. Daar ontwikkelde zich een bijzondere Mariadevotie: gezongen Mis op zaterdag met het Salve Regina desavonds en het luiden der Angelusklok. Het O. L. Vrouwebeeld aldaar werd als wonderdadig vereerd en trok bedevaarten. Ook noemt Prims op blz. 150: Hallar of Herlaer, welke plaats reeds voorkomt in 1131 in een akte van Floris Berthour; aldaar hadden de Berthouden als voorgden van Heist op den Berg een burcht gebouwd met een kapel toegewijd aan Maria Boodschap. Na Prims werd tevergeefs het onvolprezen magistraal werk van E. de Moreau S.J.: Histoire de l'Eglise en Belgique I-V 1940-1951; en ook het werk van Kanunnik Dr. J. Laenen: „Kerke'lijk en godsdienstig Brabant" I-II 1935 geraadpleegd. Beide schrijvers hebben echter verzuimd, om regelmatig de patroonheiligen van abdijen, kloosters, kerken en kapellen te vermelden.
- ³⁸ Dr. Michaël Schoengen, bewerkt door Dr. P. Boeren en David de Kok O.F.M. 1941-'42. I-III. Zie II 216: Nederwetten-Zoetebeek. Zie ook Schutjes V blz. 215, die dit klooster wél uitvoerig beschrijft, maar niet de titel vermeldt.
- ³⁹ Nederlandsche Kloosterzegels vóór 1600, uitgave Alg. Rijksarchief, Bleienburg 7, Den Haag. 1935-1952 (helaas niet voortgezet en afgewerkt).
- ⁴⁰ Het „Consilium de Beke, opgesteld door pastoor A. Juten, blz. 170/1.
- ⁴¹ L. Schutjes: De geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch I-V 1873: Zie I 46, een overneming uit de Luikse pouillés vóór 1559. Wel geeft hij in V 215 het klooster Nederwetten-Zoeterbeek, maar vergeet de titel.
- ⁴² Jos. Habets: De geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond, en van de bisdommen, die het in deze gewes'en zijn voorgegaan I-III 1875-1892; de andere delen zijn niet in mijn bezit. In deze drie delen ontmoette ik nergens onze titel.
- ⁴³ J. B. Krüger I-IV 1872-1878. Zie deel III blz. 232 onder no. 26. Volgens Van Goor was de fundatie van Maria Boodschap gesticht in 1426 in de H. Geest kapel (de 3e kapel van achter aan de zuidzijde).
- ⁴⁴ Deze fundatie voor het Zaterdagslot in de O. L. Vr. kapel, aan het altaar van Maria Boodschap in de O. L. Vrouwekerk te Breda is gesticht, enkele jaren vóór dat het H. Sacrament van de Niervaart op 13.3.1449 in processie naar Breda werd gevoerd, en wel bij de aanvang der regering van de vrome graaf Jan IV van Nassau en van zijn gema'in Maria van Loon Heinsberg, wier grote vroomheid en liefdadigheid zelfs door paus Nicolaas IV in 1448 geprezen werd. Zie „Geschiedenis van Breda I, de Middeleeuwen, 1952, blz. 140. Zie ook blz. 275.
- ⁴⁵ Krüger IV 130: Princenhage; III 72: Beek.
- ⁴⁶ De Ghulden Roos 1945, blz. 52-82. De Oranieboom 1956, blz. 132-157.
- ⁴⁷ Deze kaart is in 1565 vervaardigd door de landmeters J. B. Schijffer en J. v. d. Tyninck; zie noot 17. De kaart van 1740 is vervaardigd door P. N. Diepenbeek, en hangt in de raadzaal van het gemeentehuis te Gastel, waar ook het schotboek bewaard wordt. Noch W. Moll, noch Dr. J. Cornelissen, noch Levelt, noch Juten, noch Sloopmans in hun diverse uitgaven over Stad en Markiezaat van Bergen verstrekten enige inlichting over deze blok Heinsberg onder Gastel. Toch lijkt bij de naamafleiding dit geslacht de voorrang te hebben op een meer gewone verklaring van „bergplaats: schuur of hoeve b-woond door zekere Hein"; trouwens in West Brabant kwam de voornaam Hendrik in de vorm van Hein zelden of niet voor. Voor Heinsberg, ook Hinsberg, soms Hensbergh zie Habets I 209, 230, 249.
- ⁴⁸ Inventaris Nassau Dom, I 3 no. 1783.
- ⁴⁹ idem; en De Ghulden Roos 1945, zlz. 71;
- ⁵⁰ idem, blz. 72;
- ⁵¹ idem, blz. 72.
- ⁵² idem, blz. 74.
- ⁵³ idem, blz. 75 en Inv. Nassau Dom I 3, no. 2388.
- ⁵⁴ Op deze tijd wijst ook de oude klok (middellijn 0,53), die, in de lijst van Rijksmonumenten opgenomen, in de tweede wereldoorlog gespaard bleef als gemerkt met de letter M. = Monumentenzorg. Het opschrift luidt: ME. FVDIT. ME. FECIT PASCHAS. [ius] MELLIART BREDa. ANNO 1625.